

BABA (261) *sb f i m*

f (238), *m* (3) [tylko w onomast.].

bab- (182), báb- (11) [zapewne błędy]; bab- : báb- *Leop* (1 : 1), *BielKron* (12 : 5), *BielSat* (6 : 3), *SkarŻyw* (6 : 1), *KlonWor* (6 : 1).

sg N baba (128). ◊ *G* baby (13). ◊ *D* babie (9). ◊ *A* babę (19). ◊ *I* babą (6). ◊ *L* babie (2). ◊ *V* babo (4). ◊ *pl N* baby (42). ◊ *G* báb (14); báb (10), b(a)b (4). ◊ *D* babám (5) *FalZioł* (2), *RejWiz*, *BibRadz* (2), bab(o)m (3) *SkarŻyw* (2), *NiemObr*; -ám (3), -(a)m (2). ◊ *A* baby (10). ◊ *I* babami (6). ◊ *du N* (cum nm) babie *BibRadz Ex* 1/15. ◊ *A* (cum nm) babie *BielKron* 447v.

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. *Stara kobieta, staruszka, starucha; kobieta dojrzała; anus Murm, Mymer¹, BartBydg, Mącz, Calag, Cn; vetula Murm, Mącz, Calag, Cn; anicula Calag; annua Cn* (49) : Bábá kiedy nie widziála Lekárzá do domu wezwála *BierEz* I3v, I3v; *Murm* 47; *Mymer¹* 21; *BartBydg* 10b; baby nie zwodzáczey [...] iefłli doznałz Dziękuy [...] panu Bogu *GlabGad* P8v; Czemu baby niektore albo ftare żony wáfi albo brody porośle miewaią. *GlabGad* B; I owa twa [*plebana*] Baba fhywa *RejKup* k6; pilnie przegłádaiąc gdzie ktora bábá iuz głową trzęfye *GroicPorz* ee4; *RejFig* Ee2 [3 r.]; Słup iefł podobny Bábie/ ktory lud profty chwali w Kráinie Obdorá *BielKron* 433v; [*Kanibales*] Niewiaft nie iedzą ále ie chowaią ná płod/ á báby ku fłużbie. *BielKron* 441; Wefpucyus [...] wyfiadł ná ieden wyfep nie nálażł tám nie inego/ iedno dwie bábie a dwie dżiewce w iafkini *BielKron* 447v, 441v; *Mącz* 11d, 491a; *BielSat* D4; *HistLan* B3v; Nie zażrzy iezdny kiedy mijá drabá/ Ni głątka dżiewká gdy fie zgárbi bábá. *RejZwierc* 224; *PaprPan* P4v; *Calag* 13a; mogli ia táká bábá fyná vrodzić? *SkarŻyw* 285 [2 r.]; *StryjKron* 406; *KochFr* 25; *KochPieś* 23; *BielRozm* 31; *Calep* 78b; *JanNKarKoch* G2; Báby [...] Czáruią y lekuia/ wrozą wieści nośzą/ Stadło łączą: á w rzeczy o iałmużnę prośzą. *KlonWor* 50.

Fraza:»baba baje« (2): Ony dziwne fabuły co ie bábá báie. *RejWiz* 6v; Báby nam będą báiac iákie báyki śmieźné *PudłFr* 31.

Wyrażenia:»baby z szpitala (w szpitalu); w szpitalu baby« (2 : 2): iżby fłużniefy leżał miedzy bábami w fzyptalu iáko chory/ niźli w woysce. *BielKron* 253; *HistLan* F; *MWilkHist* E4; A iż rycerzem być y woyny fłużyc niećwicżony y nieopátrżony potrzebami niemoże/ tákżeby babę z Szpitalá wywiódł w pole *GrabPospR* K2v.

»stara baba; baba stara« (2 : 1): A co inego bydlá [*pospolstwa*] chodzi iáko ftády/ Chłopi/ dżiewki/ niewiałty/ wdowy/ ftare báby *RejWiz* 163; *Mącz* 427c; *StryjKron* 547.

Szeregi: »baby i dziady; dziad albo baba; baby z dziadami« (1 : 1 : 1): Vkałz prośzę cie/ ktorego dziadá/ álbo Bábę naftárłzą [...] áby fie tżego zbáwiennego z obrázow náutzyli? *KrowObr* 115; *HistLan* F; *MWilkHist* E4.

»starcy i baby«:Iefłcze miefłkác będą fthárzy y báby w vlicách Ierolimfkich *BibRadz Zach* 8/4.

a. *Słup, figura o znaczeniu kultowym* (5) :

Zestawienie:»złota baba« (5): ktory [obraz] y po dżiefyfłzydżien trwa za Mośkwą na granici kxięłthwa Wiatki, y zową gi iefłcze teraz złotą babą *MiechGlabnlb* 8, *nlb* 30; Złota Bábá ktora dżieię trzyma v pierśi/ Słup iefł podobny Bábie/ ktory lud profty chwali w Kráinie Obdorá *BielKron* 433v, 433v [2 r.].

b. *Żebraczka (10)* : *szła [Juno] do niej [Semele] vbrawszy sie iako bábá BielKron 21, 21; Dionizius on okrutnik Sirákuzánki gdy iechał przez rynek/ zabięła mu bábá y prosiła go aby iey co dał. RejZwierc 39v; bábá zdechła iuz nápoły/ będzie noсила pieniądze máchárzynę w zánádrzu [...] á przedfię będzie [...] zebrála RejZwierc 66, 39v [2 r.], 45v, 235.*

Wyrażenie: »baba przed kościołem; przy kościele baba« (1 : 1): *ále y báby przed koscyołem thez o tem dobrze wyedzą. GliczKsiąż N3v; á w ręku paćierze/ Ná iákié przy kołściele bábá piéniędz bierze. KochFr 55.*

2. *Babka, matka ojca lub matki; avia Murm, Mymer¹, Mącz, Cn (16)* : *Murm 166; Mymer¹ 37v; yakom ya nyezabrala ymyenya rvshayaczego [...] szgymyenya orlov po babye yego po slachethney swyathcze wasznoczy dwzesthv kop ZapWar 1530 nr 2390; Bábá/ to iest Oycá albo matki Mátká. GroicPorz ff2; Przedbábá/ iest mego Dziádá albo Báby mátká. GroicPorz ff2, ff2, ff2v [2 r.], ff4, 112v; pierweiefmy od mátek y od mámek/ y od bab iey [wiary] fye w dziecińftwie nálzym vczyliOrzList12; BibRadz 1.Reg 15 marg; BielKron 141, 323; Mamma Graece, Latine Avia, Stárá mátká/ Bábá Mącz 205 d; SkarŻyw [197].*

3. *Kobieta z niższych stanów (wieśniaczka, mieszcza); prostaczka (38)* : *BierEz L; BielŻyw 4 [2 r.]; RejRozpr Dv; Gdy głową świetego Iana Daż czalowacz za barana. Veroniky potrzec chuftą A Baba wlecze gęsz tluftą. RejKup k3, i8v; Bo iefli táka byłá/ na świecie Mária/ Tedy iá chociam bábá/ mogłábych być y ia. RejFig Cc8; Bo komu inochody nie stawa/ wiec grędą/ A báby gdy Lnu nie máfz/ niech Konopie przędą. RejFig Ee4, Bb5v, Bb6, Cc [3 r.], Cc2 [4 r.], Cc8, Dd7 [4 r.], Ee3v [4 r.]; RejZwierz 107, 117 [2 r.]; Gdy ná wefele iáda/ Kmieć wiezie tłumoki/ Twarz bába vwálkuie/ idzie w lepfię wfkoki. BielSat D2 [idem BielRozm 26]; Wielkonocna oná piofnká/ która chłopftwo [...] tákże żacy y báby cáłymi gębami śpiewaią CzechRozm 175v; BielRozm 26; oknem wyrzucal [zbojca] vbogiej Báby zbior. KlonWor 43, 43 [3 r.], 46.*

Wyrażenie: »prosta baba«: wielką chwałę ma [jemiola] z doświadczenia proftich bab *FalZioł I 155b.*

4. *Przekupka, handlarka (15)* : *alic o tym Báby Plotą z sobą ná Rynku Prot C3v, A2c; [Mariusza] wzyła rąbek Hannye. Babye pospolithey, kthorego thałch tho baba przed Budka fwa na rynku bila odefchla. LibMal1551/162v, 1551/162v; RejWiz 42v; zmowił sie z bábą/ kthora pod zamkiem Krákówkim/ niedáleko lodownice/ gárce Iłżeckie przedawála GórnDworz T4, T5, T5v [2 r.]; Nuż zásię ony Báby co siedzą ná trećie/ Iefli fnimi tárguiefz zábaiąc Kálecie. BielSat B4v [idem BielRozm 14], B4v [2 r.]; BielRozm 14 [3 r.].*

5. *Kobieta czuwająca przy położnicach, pomagająca przy porodach; położna, akuszerka; obstetrix BartBydg, Mącz, Calep, Cn; adsestrix, assa, assestrix Cn (51)* : *Thez w tym ma być baba roftropna: aby paniey rodzączey nieprzynękała w praczowanie wielkie FalZioł V 20b; Ktemu baba ma pilno pilnować Czo przyflufza ku łącznemu porodzeniu FalZioł V 24; Łożyfko, Iest rzecz świadoma wżytkiem babam y paniam rodzącym FalZioł V 25, 21a, 21d, 22d [3 r.], 23b, 26 [2 r.], 33v [2 r.], 34 (30); RejFig Cc6v [3 r.]; A gdy fię pracowała przy porodzeniu/ rzekła bábá [obstetrix Vulg] do niey/ Nie boy fię bo iuz máfz drugiego fyna. BibRadzGen 35/17, Ex 1/15 [2 r.], 17, arg; BielKron 27v [2 r.]; Obstetrico et obstetricor. Bábá być/ pri porodzeniu pań bywac. Mącz 257c, 225a, 257c; KuczKat 130; SkarŻyw 477 [2 r.], 478; NiemObr 148; Calep 718a.*

Wyrażenie: »baba pomocna«: Obstetrix, baba pomocna, czo papky rzeza *BartBydg* 100.

Szereg: »doktorowie i baczne baby«: Bo też o tym [*plci noworodka*] Doktorowie/ y bączne báby náuki przepifuią *CzechRozm* 135.

6. *Kobieta lecząca ziołami, zamawianiem, zielarka, znachorka; expiatrix, fictrix, piatrix Cn (28)* : Też fok wycifniony z omanu/ z winem dany ku picciu/ częfte ieft doświadczenie v proſtych ludzi/ á zwłazcza v bab na pomorzenie chrobakow. *FalZioł* V 85v; *RejKup* Gv; *BielKom* C8; *GliczKsiąż* C4 [4 r.]; Iuż fie rádzi [*żona*] z bábami ktore zyoła znáią/ Bo wierz mi y ty czálem wiele pomagáią. *RejWiz* 61, 61; [*lustrare*] significat veneficio et incantamentis curare, Leczyć álbo lekováć yáko báby mówią/ żegnáć. *Mącz* 200c; á w kim lekarze náuczeni wąpią/ bábá ledá żielim vzdrowi. *SienLek* 37v, 94v, 194, 256v; Bábá z wánną wyiedzie chce też być lekarką *BielSat* B3v, B3v [2 r.]; *Oczko* 15v; Przymawiając obiémá [*doktorowi i aptekarzowi*] iż bábami ftoią/ Co im báby przynioła tym lud chory goią. *BielRozm* 13 [*idem BielSat* B3v], 12v, 13v; *GostGosp* 128.

Szereg: »doktry i baby«: nauka rozmagithych lekarzftw doświadczonych [...] przez Doktori j Baby: doświadczone. *FalZioł* V 72.

a. *Wiedźma, czarownica; simulatrix Cn (5)* : albo dzieci timi ziołi [!] okładać zachowawa ie od złego wrzeczenia bab, y od inych ftrachow *FalZioł* I 64a, 86d; Tákież przekłete báby s fwey wielkiej zazdrości [...] Ieſli ią kto rozdrażni będye go czárowáć. *BielKom* E2v; *RejWiz* 150; oczy człowiecze [...] rychley wczárowáć mogą/ niż ktora bábá zioły *Górndworz* Cc4.

7. *Stręczycielka, rajfurka, kuplerka; swatka (7)* : To ieft wielką [*pokusy*] vciechá/ Gdy plebaná wrwie klechá [...] Chłop gdy fie obyesi w lefie/ Bábá gdy dzyewkę vniefie *BielKom* D2v; *RejFig* Bb5v [2 r.], Dd5v, Eev [2 r.]; ále iáko fię gniewa pánienká zwiedziona gdy kłobie przychodzi/ ná babę zwodnicę fwoię: ták fię ty ſwiętym gniewem zápalay ná ciáło y cíielefność twoię *SkarŻyw* 321.

8. *Kobieta należąca do służby żeńskiej (2)* :

Szereg: »baby i służbiste« (2): Zátym co tey gawiedzi w domu fię námnoży: To iuż będą Ochmiſtrze, báby, y ſłużbiſte: Y ſłużbiſtych ſłużbiſte, y tych też ſłużbiſie *CiekPotr* 29, 31.

9. *Pogardliwa, obelżywa lub żartobliwa nazwa kobiety (28)* : Sylám ią ich [*czartów*] iuż zbab wygnał. *RejKup* h8; [*Pleban do kupca*] Iuż dobri panie czin czo chcesz [...] Gdy tey babie [*sumieniu*] wieczey wierzis *RejKup* n3; [*Postawa do Pokory*] Podź precz bábo po twey mowie máło Być fie lepak czego nie doſtáło. *BielKom* F6v; Nie dáy iedno z nią [*żoną*] fpołkow niepotrzebnym bábam/ A owym fzczebyetliwym wżetecznym ſáfiádam. *RejWiz* 59v, 165; *RejZwierz* 40v; Kiedy fie dziewczek boifz á cożby fie báby nie bał. *BielKron* 319v; *Mącz* 137a; Beſtia powiáda/ cżci oycá Benediktá/ oycá Antoniego/ mátkę Klarę/ Kunegundę/ y ine báby *RejAp* 110v, 179; O Dług/ á o zábićie/ Státut mamy ſláby/ A nie wierzym/ aby go nie ſkładáły báby. *BielSat* E [*idem BielRozm* 32]; Ale nam nie trzebá Anyoła/ bo to v nas ládá bábá przewiedzie *RejPos* 37; pánią ią [*szynkarke*] Gretą zową A ſkoro przydzie pláćić/ áliſci z niey nieſláchetna bábá/ bo przypifuie. *RejZwierz* 101, 234; *PaprpPan* Q2; *ModrzBaz* 96v; *KochFr* 71 [2 r.]; *BielRozm* 28, 32.

W połączeniu: *leda baba* (3).

Przysłowie: w ktorým [*kazaniu*] też babę, iáko mówią, naydzie, tyłkoż to że ná inſze koła przeſádzoną *CzechEp* 109; Tám (iako mówią) táz bábá/ tyż koła *KochSz* C2v [*ogólem* 2 r.].

Zwroty: »całuj babę w kłaki«: Iákie benedicite/ też oremus táki/ Kto tym rymom przygáni/ cáłuy babę w kłaki. *RejFig* Bb7v.

»proznować jako baba«: oni [*rycerstwo*] niezwykli być ípokoiem/ áni chcą iáko báby proznować *BielKron* 253.

Wyrażenia:»baba sekutna«: Zaden tám nie żáłował tey śmierci [*zbójcy*] okrutney: Každy mówił: Bog pomoż tey Babie íekutney *KlonWor* 44.

»jako baba niedbały«: żeś ieft iáko bábá niedbály o íwá oyczyznę włáfną *BielKron* 103v.

a. *Niewieściuch, niedołęga, tchórz (o mężczyznach) (2)* : oto cie bábą zową/ oto dażz ieździć ledá komu po íobie *RejPos* 264; Te co dobrze rádzili mielińcie zá báby. *PaprPan* Ff3.

10. *Figura szachowa; królowa, dama (9)* : Bábie íie próżno náwiyác: y w oczy/ Y w zad vderzy/ ná ítronę też íkoczy. *KochSz* A3; Kazano zálie puścíc bábę w ízránki. *KochSz* B2, A3v, Bv, B2, B2v, B3 [2 r.], B4v.

11. *astr. (tylko w pl) Konstelacja Plejady; pleiades, vergiliae Murm, BartBydg, Cn (7)* : *Murm* 5; *vergiliae*, syedm gwyasd, baby *BartBydg* 168, 168; *LeopIob* 9/9, 38/31.

12. *n-loc (1)* : By były Sępy z Báby/ Orły z Hoł przybyły/ Tedy były żorawie ich nie zwyciężyły. *KmitaSpit* C6v.

13. *n-pers (3)* : áby temu Micháłowi Bábie (Litwin był) dał w wiązanie w Kámieniec y w Podole ná Swidrygałá. *BielKron* 386v, 386v [2 r.].

Synonimy: **1.** *biała głowa, kobieta, stara*; **2.** »stara matka«, *starka, starucha*; **6.** *niewiasta, lekarka*; **a.** »niewiasta czarowna«; **7.** *zwodnica*; **8.** *służbista*; **10.** *królowa, żona*; **12.** »gwiazda niebieska«, »gwiazd siedm«, »kokosz z kurczęty«, »mniejszy niedźwiadek«, »nasiadka z kurczęty«, »niedźwiedź mniejszy«, »siedm gwiazd niebieskich«.